

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ  
СТАТИСТИКАМИ ХЕРСОНСЬКОГО ЗЕМСТВА (80-ті рр. ХІХ ст.)

*Автор статті зосереджує увагу на вивченні соціального складу населення краю за матеріалами фронтального опису усіх повітів губернії, що був проведений Статистичним відділенням Херсонського земства протягом 1880-х рр. Земські статистичні описи є цінним джерелом з соціальної історії Південної України, оскільки містять інформацію про чисельність основних станових груп регіону та їх демографічний склад.*

*In given article the author considers a problem of studying of social structure on the basis of materials of the description which was conducted in 1880<sup>th</sup> years by the zemstvo statisticians of Kherson province. Statistical descriptions are a valuable source of social history, because they contain information on the number of basic social groups and their demographical structure.*

Одним з актуальних напрямів сучасної історичної науки є дослідження в галузі історичної демографії, що сприяє цілісному висвітленню різноманітних аспектів життя населення. Цінним, однак майже недослідженим, джерелом з демографічної історії Півдня України у другій половині ХІХ ст. є праці земських статистиків Херсонської губернії. Науковий доробок з цієї проблематики обмежується кількома статтями, автори яких намагалися дати загальну характеристику діяльності херсонських статистиків з вивчення народонаселення [1-4], з'ясувати специфічні риси земсько-статистичних джерел та реконструювати демографічну ситуацію у регіоні на їх основі [5-7] тощо.

У статті автор зосереджує увагу на вивченні соціального складу населення краю за матеріалами фронтального опису усіх повітів губернії, що був проведений Статистичним відділенням Херсонського земства протягом 1882-1887 рр. для з'ясування економічного потенціалу регіону, визначення адекватного розміру земського оподаткування та розробки проекту оцінки земельної власності. Земський опис Херсонської губернії став, по суті, першим суцільним переписом місцевого населення, результати якого відрізнялися високим ступенем репрезентативності та достовірності. Однак, оскільки демографічні дослідження не мали самостійного значення у роботах земських статистиків, демографічні показники розглядалися переважно в контексті вивчення господарського життя місцевого населення. За результатами оціночних робіт та подвірних переписів (останні були проведені лише у половині повітів), Херсонське

земство видало шеститомну працю "Матеріали для оцінки земель Херсонської губернії" (далі – "Матеріали") [8-13], що вміщує цінну для сучасних дослідників інформацію стосовно економічного розвитку регіону та господарського потенціалу місцевих мешканців, що з'ясувався через розгляд групи демографічних показників – статеві-вікового, етнічного, професійного, освітнього складу населення тощо.

Окремим напрямом демографічних досліджень Херсонського земства було вивчення соціального складу населення – його розподілу за "станово-економічними групами", що відбивали відмінності у соціальному походженні, правовому та економічному становищі населення. При цьому херсонські статистики наголошували на всестановості власних статистико-демографічних досліджень [10, с.104]. Це вигідно відрізняло їх від подібних обстежень інших земств Південної України, що стосувалися виключно сільського населення [14, с.143].

Основні проблеми у вивченні станового складу населення полягали у виробленні критеріїв соціального розподілу мешканців регіону та їх узгодження в межах кількох адміністративно-територіальних одиниць. Зокрема, при виділенні станово-економічної групи часто змішувалися етнічні та соціальні показники. Так, земські статистики в окремі групи виділяли німців та євреїв, мотивуючи це особливим способом господарювання, притаманним цим національним меншинам [15, с.15, 37; 9, с.99; 10, с.96; 11, с.71-72; 12, с.100; 13, с.94]. Також складність для земських статистиків у ході вивчення соціального розподілу населення представляла невизначеність законами про стани соціального становища певних категорій осіб – десятинщиків, німців та євреїв, зокрема [9, с.100]. Прагнучи чіткості у з'ясуванні станового складу населення, статистики вмістили у "Матеріали" детальну характеристику становища представників цих груп.

Для сучасних дослідників викликає труднощі відсутність єдиної для всіх регіонів губернії програми дослідження станового розподілу населення та розгляд певних аспектів становища представників різних станів лише в деяких повітах (наприклад, розподіл земельної власності та частка непрацездатного через фізичні вади населення всередині різних станових груп були предметом досліджень земських статистиків лише під час перепису у Єлисаветградському повіті). При цьому найбільш детальні програми були розроблені для трьох північних повітів, де були проведені подвірні переписи, – Єлисаветградського, Олександрійського, Ананьївського.

Під час земського опису 1880-х рр. до основних станових груп земці відносили колишніх військових поселенців (у Херсонському повіті визначені як колишні південні поселенці) та відставних солдатів, колишніх

поміщицьких і державних селян, десятичників, німців, євреїв, міщан, купців та почесних громадян, дворян, духовенство, іноземних підданих та робітників. При цьому для сучасних істориків особливу цінність мають уміщені у "Матеріалах" відомості щодо соціально-правового статусу представників основних станових груп, нариси про їх матеріальне становище, особливості світосприйняття та взаємовідносин з іншими групами, історичні екскурси про формування окремих станів тощо.

Найбільш докладно земські статистики охарактеризували групу десятичників (поселенців-орендарів), звертаючи увагу на історію її формування, статус, економічне становище, умови та тривалість проживання на одному місці, забезпечення худобою їх господарств і т.п. Така увага земства була пов'язана зі значною часткою даної групи у західному регіоні губернії (зокрема, її частка в населенні Ананьївського повіту сягала майже 17%). Статистики зазначали, що термін "десятичник" не мав єдиного значення навіть у межах одного регіону. Зокрема, у північній частині Єлисаветградського повіту ним позначали місцевих та прийшлих робітників з Полтавської, Чернігівської, Київської та Подільської губерній (з "Гетьманщини" та "Польщі"), які приставали "на десятини", тобто на збирання хліба та сіна з оплатою з десятини (переважно наперед), а на півдні повіту цією назвою об'єднували інші категорії поселенців [9, с.100]. В Олександрійському повіті взагалі не було розповсюдженим поняття "десятичник" [10, с.97], хоча їх частка у становій структурі населення була досить суттєвою. Загалом, до десятичників належали особи всіх станів, які жили у приватновласницьких маєтках на різних умовах та наймали землю під один посів або ж у довгострокову оренду дрібними ділянками, які вони могли обробляти силами власної родини, не наймаючи сторонніх робітників [9, с.101]. Хоча десятичники не володіли власною землею, земці відносили їх до сільських станів [8, с.62]. Переважна маса десятичників складалася з міщан, що сприяло ототожненню цих двох станових груп місцевими мешканцями і земськими діячами. Ілюстрацією цього стали народні вирази "міщани, як цигани", яким позначався кочовий спосіб життя міщан-десятичників, та "став на міщанську лінію", якщо селянин позбавлявся надільної землі і переходив на становище десятичника [11, с.74]; а також вживання як синонімічних термінів "десятичник" та "міщанин" у працях земських статистиків [16, арк.151, 160, 182].

Під час дослідження Єлисаветградського та Олександрійського повітів статистики розглядали десятичників як цілісну групу, однак в Ананьївському повіті змішана група десятичників була поділена на три: десятичники різних станів (сюди увійшли, головним чином, десятичники

з міщан, актових та дворових селян, що приписалися до міщан, безземельних молодих селян, а також одиничні господарства інших станів – дворян, почесних громадян тощо), десятинщики-німці та десятинщики-євреї [12, 100]. Такий поділ був зроблений для характеристики економічного становища двох останніх груп десятинщиків, що представляли порівняно нове явище в житті повіту і за своєю суттю відрізнялися від десятинщиків інших національностей, які мешкали у повіті з давніх часів і певною мірою склали частину корінного населення. Особливо неочікуваною для земських статистиків була присутність у повіті десятинщиків з числа єврейського населення, хоча їх кількість була невеликою. Окрім того, змішаний склад десятинщиків суттєво ускладнював процес підрахунку чисельності даної станової групи і завищував її: зокрема, зустрічалися випадки включення безземельних і до групи десятинщиків, і до тієї станової групи, до якої вони належали (дворяни, міщани тощо) [17, с.35]

Термін "німці" використовувався земськими статистиками для позначення нащадків колоністів Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній, та тих німців-російських підданих, які поселилися пізніше і певним чином долучилися до економічного життя регіону, набули земельну власність громадами або особисто, орендували казенні та приватновласницькі землі або займалися неземлеробськими заняттями. За словами земських статистиків, всі вони були об'єднані в окрему групу "німців", щоб не зазначати кожного разу "німці, колишні колоністи, а тепер землевласники або орендарі" [9, с.102]. Самі земці визнавали, що таке поєднання шкодило чіткості визначення станових груп, однак було прийнято з міркувань, що землеробські звичаї всіх розрядів німців нічим не відрізнялися; а розподіл їх згідно з класифікацією за становими розрядами призвів би лише до збільшення чисельності цих, надто малочисельних, груп. Особливості німців як окремої станово-економічної групи, на думку земських статистиків, яскраво виражалися у розмірах земельних наділів, які приблизно в 1,5 рази перевищували середній розмір наділу селянина [8, с.62]. В окрему групу були виділені лише ті німці, які мали ознаки десятинщиків, їх було віднесено до цього стану [9, с.102]. З цих же причин були відокремлені євреї та євреї-десятинщики. Інші станові групи позначалися земцями загальноприйнятими термінами, хоча і з певними уточненнями. Так, до дворянства були віднесені окрім потомствених та особистих дворян, особи вищих станів (графи, князі тощо), а також всі чиновники; з купців та почесних громадян були виключені євреї, належні до цього стану [9, с.104], до розряду міщан входили лише міщани-християни різних національностей [9, с.103] тощо.

З метою ілюстрації матеріального становища та побуту населення, земські статистики наводили характеристики зовнішнього вигляду поселень та будівель представників різних станових груп. Вони відзначали порядок, акуратність, правильність та однотипність німецьких поселень, а їх двори вважали найкращими у господарському відношенні [13, с.107; 11, с.61-63]; неохайність та безхазяйний вигляд більшості єврейських поселень та дворів [13, с.107-108]; бідність десятиницьких селищ та будівель [8, с.50; 11, с.61; 13, с.107-108] тощо.

Слід враховувати, що вміщені у "Матеріалах" демографічні відомості відрізняються високою достовірністю лише щодо тих повітів, де були проведені подвірні переписи – Ананьївського, Олександрійського та Єлисаветградського. Однак у перших двох повітах статистиками був з'ясований становий розподіл виключно сільського населення; в останньому – і міського також (за винятком Єлисаветграда), оскільки, за зауваженнями статистиків, у даному повіті міське та сільське населення важко було відокремити [12, с.101]. У програму обстежень Одеського повіту збір інформації щодо демографічних характеристик станових груп не був включений. "Матеріали" по Тираспольському повіту містили інформацію про чисельність станових груп у сільській місцевості, однак через відсутність подвірного обстеження самі земці наголошували, що ці дані є приблизними та неточними [11, с. 71]. Інформація про розподіл населення за становими групами у Херсонському повіті також була досить неточною, оскільки статистики підраховували лише кількість господарств, належних різним станам виключно у сільській місцевості, а показники чисельності кожної групи були вираховані шляхом помноження кількості дворів на середній показник числа мешканців в одному дворі [13, с.94-95].

З'ясувати становий склад населення Херсонської губернії (за винятком Одеського повіту) у 80-х рр. XIX ст. дозволяє таблиця 1.

Табл. 1

Повіт	Ананьївський		Єлисаветградський		Олександрійський		Тираспольський		Херсонський *	
	Кількість осіб	% до загальної чисельності населення	Кількість осіб	% до загальної чисельності населення	Кількість осіб	% до загальної чисельності населення	Кількість осіб	% до загальної чисельності населення**	Кількість осіб	% до загальної чисельності населення**
Колишні державні селяни	41070	22,52	5973	1,6	3322	1,1	64040	42,2	68000-70000	23,33-23,22
Колишні поміщицькі селяни	60669	33,32	130044	33,0	89805	31,2	31677	20,87	77000-80000	26,42-26,53
Колишні військові поселенці	15923	8,73	173146	44,3	170433	59,1	-	-	77000-80000	26,42-26,53
Десятиницькі	28047	15,32	12314	3,1	4220	1,5	24786	16,33	11000	3,77-

різних станів										
Десятинщики-німці	2148	1,18								3,65
Десятинщики-євреї	378	0,21								
Німці	4498	2,47	2802	0,7	349	0,11	16031	10,56	13000	4,46-4,31
Євреї	12376	6,79	23944	6,0	10934	2,4	6234	4,11	13000	4,46-4,31
Міщани	12023	6,59	35238	8,9	19925	3,05	7111	4,69	30000-32000	10,29-10,61
Купці та почесні громадяни	239	0,13	498	0,12	464	0,08	1881	1,24	2500	0,86-0,83
Дворяни	2126	1,17	3403	0,9	2534	0,5				
Духовенство	696	0,38	1495	0,4	1253	0,4				
Іноземні піддані	860	0,47	398	0,1	131	0,03				
Робітники різних станів	1306	0,72	3163	0,08	3086	0,06	-	-	-	-
Інші			317		564		-	-	-	-

\*показники приблизні, оскільки вираховані статистиками шляхом множення кількості дворів, належних різним станам, на середній показник кількості мешканців одного двору.

\*\* математичні розрахунки автора

Таблицю складено на основі: [9, с. 99; 10., с. 96, 11, с. 71-72; 12, с. 100-101; 13, с. 95] та математичних розрахунків автора

Уміщені до таблиці відомості засвідчують, що попри процеси уніфікації соціальної структури, характерні для Південної України у пореформену добу, досить помітною залишалася її строкатість. При цьому домінуючі позиції мали сільські стани, а частка привілейованих груп була незначною. Крім того, роль окремих соціальних груп у господарському житті регіону суттєво різнилася в залежності від географічного розташування повітів та історичних умов їх заселення. Зокрема, малопомітна на сході губернії група десятиників була впливовим чинником соціально-економічного життя у західних повітах, а частка колишніх іноземних колоністів навіть наприкінці ХІХ ст. залишалася традиційно високою в Одеському та Тираспольському повітах тощо.

Під час перепису 80-х рр. ХІХ ст. херсонські статистики досить детально характеризували становий склад повітів, звертаючи увагу на різноманітні показники: від статево-вікової, етнічної, професійної структури тощо до розмірів земельної власності, кількості належних приміщень та кімнат і т.п. Це стосується, у першу чергу, тих повітів, де були проведені подвірні переписи.

Аналізуючи статевий розподіл всередині різних станів, статистики встановили, що у станових групах зі стабільним соціально-економічним становищем (духовенство, дворянство, купці, міщани тощо) домінували жінки, на відміну від нестабільних станових груп (наприклад, робітників) [9, с.107; 10, с.99]. З'ясування вікового складу станових груп та часток

продуктивного населення всередині кожної з них [9, с.112-114; 10, с.105; 12, с.111-112] засвідчило, що найбільшу кількість робітників працездатного віку мали привілейовані стани (дворяни, духовенство, іноземні піддані, купці та почесні громадяни), найменшу – євреї та німці, а група селянських станів (колишні селяни, військові поселенці, міщани, десятинщики тощо) займала проміжне становище. Аналогічний результат мав поділ населення на 2 великі групи – продуктивну (до неї були включені чоловіки від 14 до 70 років та жінки від 16 до 55, що брали найбільшу участь у виробничій роботі господарства) та споживацьку. Однак у випадку включення осіб шкільного віку до продуктивної групи (адже вони брали участь у продуктивній діяльності господарства, зокрема, у вигляді погоничів, підпасків тощо), відношення між окремими групами змінювалося: у групі сільських станів, де підлітки найбільше брали участь у господарських роботах, їх було менше за середній показник регіону; у тих групах, де не лише підлітки, а часто і доросле населення, менше прикладало особистої праці для ведення господарства, підлітків було набагато більше [9, с.114].

Увагу земських статистиків привертав національний розподіл всередині станово-економічних груп [9, с.99; 10, с.96; 12, с.104], і тут характерною рисою було часте змішування етнічних та соціальних показників. Зокрема, статистики виділяли в окремі станово-економічні групи німців та євреїв, мотивуючи це особливим способом господарювання, притаманним цим національним меншинам [9, с.99], [10, с.96], [11, с.71-72], [12, с.100], [13, с.94]. Відомості про етносоціальну картину населення трьох північних повітів вміщує таблиця 2.

Табл. 2

Етнічна група	Станова група	Колішні військові поселяни	Колішні державні селяни	Колішні поміщицькі селяни	Міщани	Десятинщики	Євреї	Німці	Дворяни	Духовенство	Купці та почесні громадяни	Іноземні піддані	Інші стани	Робітники різних станів
	Повіт													
Українці	Анан.п.	69,42	47,8	92,68	72,18	88,37	-	-	52,63	86,49	74,06	2,80	70,71	-
	Єлис.п.	60,3	80,2	96,3	86,6	90,3	-	-	60,2	88,1	51,9	3,5	50,5	96,4
	Олекс.п.	86,6	83,0	97,9	78,0	92,5	-	-	56,6	87,6	41,7	-	82,7	75,4
Росіяни	Анан.п.	0,17	0,58	6,41	6,53	2,09	-	-	12,61	7,34	12,54	3,02	11,19	-
	Єлис.п.	14,4	3,3	3,3	5,1	1,7	-	-	1,9	11,9	38,1	1,5	7,2	0,8
	Олекс.п.	11,3	6,9	2,0	19,5	5,0	-	-	27,2	11,1	57,2	6,1	15,8	21,5
Євреї	Анан.п.	-	0,002	-	0,001	-	100	-	-	-	-	-	6,95	-
	Єлис.п.	0,006	-	-	0,002	-	100	-	-	-	-	20,1	-	-

	Олекс.п.	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-	-
Молдавани	Анан.п.	29,93	51,03	0,78	14,34	6,65	-	-	8,33	1,86	6,7	1,28	4,75	16,49
	Єлис.п.	32,0	19,9	0,2	6,9	3,7	-	-	3,3	-	2,8	4,2	0,3	0,7
	Олекс.п.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Німці	Анан.п.	-	-	-	-	-	-	100	0,19	0,14	-	42,2	0,16	3,85
	Єлис.п.	0,008	-	-	0,1	4,1	-	100	20,8	-	2,8	46,7	-	1,9
	Олекс.п.	-	-	-	-	-	-	100	-	-	-	-	-	-
Поляки	Анан.п.	0,17	0,19	0,12	3,46	1,36	-	-	24,36	0,72	6,7	5,82	4,38	0,89
	Єлис.п.	0,07	3,6	0,04	1,02	0,2	-	-	14,0	-	4,4	9,2	0,6	0,06
	Олекс.п.	-	9,5	-	1,3	0,4	-	-	13,4	-	1,1	7,6	0,4	0,3
Інші нації	Анан.п.	0,31	0,38	0,01	3,48	1,53	-	-	1,88	3,45	-	44,98	8,81	-
	Єлис.п.	0,01	-	0,001	0,08	-	-	-	0,2	-	-	30,6	40,5	0,1
	Олекс.п.	-	0,6	-	0,2	-	-	-	0,7	0,7	-	54,2	1,1	-

Табл. складено на основі [12, с. 104-105], [10., с. 95-96], [9, с. 99].

На основі даних таблиці 2 можна зробити наступні висновки: малороси домінували майже в усіх станових групах; суттєва частка великоросів була серед дворян, міщан, купців та почесних громадян, серед яких в Олександрійському повіті росіяни навіть домінували, в Ананьївському повіті – і поміж групи колишніх військових поселенців та відставних солдатів, в Олександрійському – також серед робітників; більшість поляків мали дворянський статус; значна кількість молдаван належала до груп колишніх військових поселенців та колишніх державних селян; німці та євреї представляли окрему станову групу, а також мали суттєву частку серед групи іноземних підданих.

Особливий інтерес статистиків привертала професійна спрямованість господарств різних станових груп [9, с.122-123; 10, с.111-112; 12, с.140-142]. При цьому під господарством земські статистики розуміли родину та найнятих нею робітників, за умови їх проживання у домі наймача і харчування за його рахунок [10, с.104; 12, с.117]. Докладну інформацію про розподіл станових груп за професійною спеціалізацією господарств містить таблиця 3.

Табл. 3

Станова група		Колишні військові поселенці	Колишні державні селяни	Колишні поміщицькі селяни	Міщани	Десятинники різних станів	Десятинники-німці	Десятинники-євреї	Євреї*	Німці	Дворяни	Духовенство	Купці та почесні громадяни	Іноземні піддані	Інші стани	Всього господарств
Кількість господарств	Анан. п.	3458	8680	12331	2582	5737	416	66	2372	779	555	167	67	179	320	37709
	Єлис. п.	33182	1107	24197	6903		2378		4331	423	887	317	139	95	47	74006



	Олекс. п.	32595	652	16594	4300	779			2000	66	737	296	124	34	134	58331
Частка (%)																
Землеробство	Анан. п.	81,78	81,28	76,35	43,96	85,25	86,54	84,85	7,88	74,07	42,88	2,99	25,37	44,09	18,13	71,34
	Єлис. п.	87,8	94,0	85,5	53,9	94,5			70,9	76,3	52,4	1,9	31,6	22,1	14,9	78,5
	Олекс. п.	61,5	59,5	70,4	20,9	75,4			3,3	66,8	25,8	1,0	18,6	5,9	4,5	61,1
Землеробство і торгівля	Анан. п.	0,29	0,09	0,12	0,58	0,58	-	1,52	2,4	0,13	0,18	-	-	0,56	0,94	0,38
	Єлис. п.	0,3	0,2	0,1	0,7	0,6			6,1	0,5	0,8	-	10,1	-	-	0,5
	Олекс. п.	0,5	0,1	0,1	2,0	0,4			1,2	1,5	0,1	-	0,8	-	-	0,5
Землеробство і ремесла	Анан. п.	3,76	3,26	4,89	3,14	4,83	8,9	9,09	0,8	3,46	0,54	-	1,49	5,03	1,56	3,93
	Єлис. п.	3,8	0,9	2,6	2,4	3,5			22,3	3,4	0,3	-	2,2	3,1	4,2	3,0
	Олекс. п.	15,8	10,0	9,8	4,5	8,5			0,3	-	0,3	-	1,6	-	-	12,2
Ремесла і промисли	Анан. п.	1,91	1,85	1,23	11,85	0,78	1,2	1,52	24,41	6,67	1,98	1,2	4,48	14,53	14,69	3,86
	Єлис. п.	1,4	0,7	1,7	11,0	-			19,1	6,9	2,8	1,6	7,2	25,3	2,1	3,4
	Олекс. п.	2,6	8,4	2,5	28,9	2,8			21,5	7,6	4,9	1,3	9,7	32,4	15,6	5,3
Торгівля	Анан. п.	0,35	0,15	0,10	2,28	0,02	-	1,51	51,69	0,26	1,8	0,6	7,46	5,03	6,25	3,64
	Єлис. п.	0,2	0,1	0,1	2,7	-			50,0	0,2	0,4	-	20,9	4,2	-	3,1
	Олекс. п.	0,2	1,1	0,1	5,9	-			54,9	4,5	2,2	-	22,6	20,6	4,5	2,6
Шинкарство	Анан. п.	0,06	0,14	0,16	0,58	0,09	-	-	1,9	0,13	0,72	-	1,49	3,35	1,25	0,3
	Єлис. п.	0,2	-	0,2	0,6	0,08			-	0,9	0,2	-	1,4	2,1	-	0,6
	Олекс. п.	0,1	0,1	0,1	0,7	-			4,6	1,5	0,5	-	7,3	-	-	0,4
Державна та громадська служба	Анан. п.	0,66	1,06	1,83	1,47	0,61	0,96	-	1,27	1,8	15,86	88,3	7,46	-	6,87	1,92
	Єлис. п.	0,4	0,4	0,3	1,0	0,04			4,8	0,9	16,2	90,5	7,2	2,1	32,0	1,1
	Олекс. п.	0,4	0,9	0,5	1,4	-			1,2	1,5	24,4	89,2	6,4	-	12,7	1,3
Приватна служба	Анан. п.	10,64	11,67	15,09	34,47	7,7	2,4	1,51	6,99	12,58	23,97	2,99	44,78	24,02	47,81	13,82
	Єлис. п.	5,3	3,6	9,2	26,0	1,2			13,6	8,1	10,9	0,6	9,4	31,6	34,1	8,6
	Олекс. п.	13,0	19,3	16,1	31,8	12,5			7,7	13,6	15,4	1,0	15,3	35,2	62,0	15,2
Вільні професії	Анан. п.	0,29	0,2	0,19	0,62	0,1	-	-	1,48	0,26	1,98	1,2	2,99	-	0,94	0,34
	Єлис. п.	0,1	-	0,1	0,6	-			3,2	1,9	3,3	0,3	1,4	5,3	-	0,4
	Олекс. п.	0,3	0,3	0,2	0,9	-			2,4	-	2,8	0,7	0,8	-	-	0,4
Невизначені заняття	Анан. п.	0,26	0,3	0,04	1,05	0,04	-	-	1,18	0,64	10,09	2,99	4,48	2,79	1,56	0,47
	Єлис. п.	0,5	0,1	0,2	1,1	-			2,2	0,9	12,7	5,1	8,6	4,2	12,7	0,8
	Олекс. п.	0,5	0,3	0,2	3,0	0,4			2,9	3,5	23,6	6,8	16,9	5,9	0,7	1,0

\*для Єлисаветградського повіту: в т.ч. євреї-колоністи

Таблицю складено на основі: [10, с. 111], [9, с. 122], [12, с. 140].

На основі вміщених у таблиці 3 даних можна стверджувати, що провідним заняттям як сільських, так і привілейованих станів було землеробство, за винятком міщан, купців, громадян та євреїв тощо. Євреї переважно займалися торгівлею, ремеслами та шинкарством, купці – торгівлею, міщани та іноземні піддані – ремеслами та приватною службою тощо. Заняття вільними професіями були поширені серед дворян та євреїв, а змішаними та невизначеними, як правило, займалися представники економічно стабільніших станів (дворяни, купці та громадяни). При вивченні основних занять станових груп слід враховувати труднощі, з якими стикалися статистики, досліджуючи структуру зайнятості місцевого населення (докладно розглянуто нижче).

Ще одним питанням, яке привертало увагу статистиків Херсонського земства, було забезпечення господарств різних станових груп працівниками [9, с. 115-116; 10, с. 105]. Земці дійшли висновку, що забезпечення робітниками окремих господарських одиниць залежало не

тільки від частки осіб робочого віку певної станової групи, а також від дрібності родини як господарської одиниці. Відповідно, чим більшим був середній склад родини у певній становій групі, тим більше господарства цієї станової групи були забезпечені робітниками і навпаки. Оскільки, за висновками статистиків, прагнення до подрібнення родин було розвинуте у більшій мірі у привілейованих станів, то незважаючи на більшу продуктивну групу цих станів, окремі господарства були забезпечені робітниками набагато менше, ніж господарства решти станів [9, с.115].

Всебічно вивчаючи становий склад населення, статистики також намагалися з'ясувати рівень освіченості представників різних станів [9, 118; 10, с.116; 12, с.161-162]. Результат вивчення даного питання виявився для земських статистиків очікуваним: представники привілейованих станів, німців та євреїв значно переважали за рівнем грамотності селянські стани, в яких показник освіченості був навіть меншим за середній показник по регіону [9, с.118], [10, с.115-116; 12, с.161]. Серед непривілейованих станів більша кількість грамотних була серед міщан та колишніх поміщицьких селян; найнижчі показники грамотності – серед колишніх державних селян та військових поселенців [12, с.161].

Отже, "Материалы для оценки земель Херсонской губернии", видані за результатами оціночних та подвірних обстежень 80-х рр. XIX ст., є цінним джерелом для дослідників соціальної історії регіону, демографічного та економічного аспектів вивчення окремих станових груп тощо. Земські статистичні описи дозволяють з'ясувати роль кожної станової групи в економічному, культурному, суспільному розвитку регіону тощо.

1. Сінкевич І.Ю. Внесок статистиків Херсонської губернії у дослідження історії краю (XIX-початок XX ст.) /Зб.ст. Південна Україна XVIII-XIXст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України. Вип. 5. – Запоріжжя, 2000. – С. 171-176.

2. Герінбург О.В. Вивчення етнорелігійного складу населення Херсонської губернії статистичними службами Російської імперії //Гуржіївські історичні читання (Збірник наукових праць). – Черкаси, 2007. – С. 127-131.

3. Герінбург О.В. Стан демографічної ситуації в Херсонській губернії за працями російських статистиків II половини XIX століття //Південний архів: Історичні науки. – Вип. 25. – Херсон, 2007. – С. 30-37.

4. Герінбург О.В. Організація демографічних досліджень у Херсонській губернії в XIX столітті //Сторінки історії. – Вип. 25. – С.

5. Макієнко О.А., Єжова О.В. Земські статистичні описи Херсонської губернії як джерело вивчення демографічної ситуації на Півдні України у

80-х роках XIX ст. //Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 11. – Херсон, 2003. – С.11-24.

6. Герінбург О.В. Висвітлення особливостей етнічних груп Херсонської губернії у земських статистичних описах 80-х років XIX століття // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 2007. – С. 27-32.

7. Герінбург О.В. Етнічний склад Херсонської губернії у 80-х роках XIX століття за матеріалами земських статистичних описів // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. 21. – Запоріжжя, 2007. – С. 98-103.

8. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 1. Одесский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1883. - 548 с.

9. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 2. Елисаветградский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. М.К.Аспера, 1886. – 636 с.

10. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 3. Александрыйский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. О.Д.Ходушиной, 1888. – 542 с.

11. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 4. Тираспольский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. О.Д.Ходушиной, 1889. – 388 с.

12. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 5. Ананьевский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. О.Д.Ходушиной, 1889. – 608 с.

13. Материалы для оценки земель Херсонской губернии. В 6 т. Т. 6. Херсонский уезд (статистико-экономическое описание уезда). – Херсон: Тип. О.Д.Ходушиной, 1890. – 736 с.

14. Петров О.О. Діяльність земських статистичних закладів південно-українських губерній у другій половині XIX – початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 265 с.

15. Протоколы заседаний Херсонской губернской статистической комиссии. – Од.: Тип. П.А.Зеленого, 1883. – б.с.

16. Державний архів Херсонської області (ДАХО). – Ф. 5. Херсонская губернская земская управа. – Оп. 1. – Спр. 3. Доклады и сведения о переселении крестьян южной губернии в прямом и обратном направлении (в Сибирь и на Урал и из Сибири), 339 арк.

17. Протоколы заседаний Херсонской губернской статистической комиссии (25-26.08.1886). – Херсон: Тип. М.К.Аспера, б.г., б.с.

